

СИЁСИЙ ПАРТИЯЛАР ФАОЛИЯТИДА ДАСТУРИЙ МАҚСАДЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ

Б.М. Нажмиддинов

Ўзбекистон миллий университети мустақил изланувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада сиёсий партияларнинг дастурий мақсадлари мазмун-моҳиятини очиб бериш бўйича олимларнинг қарашлари ва фанда мавжуд ёндашувлар эволюцион тарзда ёритиб берилган. Илмий тадқиқотларда сиёсий партияларнинг дастурий мақсадлари борасида берилган таърифлар унинг моҳиятини тушунишдаги мавжуд бирмунча фарқларни ҳам кўрсатиб беради. Шу билан бирга, мазкур мақола доирасида сиёсий партиялар дастурий мақсадларининг ўзига хос хусусиятлари дунёдаги бир қатор етакчи сиёсий партиялар фаолияти мисолида очиб берилган.

Калит сўзлар: сиёсий партия, сиёсий партиянинг дастурий мақсадлари, либерализм, консерватизм, социал-демократия, миллатчилик, демократия.

АННОТАЦИЯ

В статье эволюционно освещаются взгляды ученых и существующие в науке подходы к раскрытию сущности программных целей политических партий. Определения, данные в научных исследованиях по раскрытию сущности программным целям политических партий, также показывают некоторые существующие различия в понимании их сущности. При этом в рамках данной статьи раскрываются особенности программных целей политических партий на примере деятельности ряда ведущих политических партий мира.

Ключевые слова: политическая партия, программные цели политической партии, либерализм, консерватизм, социал-демократия, национализм, демократия.

Маълумки, сиёсий партияларнинг дастурий мақсадлари уларнинг сиёсий мафкураларига таянган ҳолда шакллантирилади. Сиёсий мафкуралар турли туман бўлганлиги учун ҳам сиёсий партиялар дастурий мақсадлари бир-биридан кескин фарқланади. Ҳар бир сиёсий мафкура нафақат сиёсий партия мақсадлари сифатида, балки жамиятдаги у ёки бу ижтимоий қатламлар манфаатлари ва қарашларини ҳам ифодалайди.

«Либерализм» атамаси XIX асрнинг 40-йилларига келиб бутун Европага ёйилган бўлса-да либерализм сиёсий оқим сифатида XV асрдан то XVIII асргача бўлган даврда шаклланиб борди ва у асосан ўрта табақалар манфаатларини ўзида ифода этди. Либерал ғоялар XVII асрдаги Англия инқилобида, XVIII асрдаги Америка ва Франция инқилобларида муҳим ўрин тутган эди. XIX аср эса либерализм асри бўлди, десак муболаға бўлмайди.

XX асрдан эътиборан **капитализм** «учинчи дунё» мамлакатларига ҳам кенг тарқала бошлади. Аммо, бу мамлакатлардаги жамоатчилик руҳияти индивидуализмга нисбатан устивор бўлганлиги учун либерализм кучли томир ота олмади. Шу сабабли бундай шароитларда капитализм ўзида кўпроқ корпоративизмнинг ифодаланган белгиларини намоён қилади (масалан, Японияда). «Учинчи дунё» мамлакатлари ичида Ҳиндистон дунёда энг йирик либерал демократия кенг тарқалган мамлакатга айланди. Лекин «учинчи дунё»нинг кўплаб мамлакатларида либерал демократия ўзининг асоси бўлган саноатнинг кучли ривожланмаганлиги учун мағлубиятга учради.

Либерализм ғарб цивилизациясига шу қадар кучли сингиб кетдики, ҳатто унинг баъзи ғоялари консерватизм ва социализмга ҳам катта таъсир қилди. Масалан, XX асрда Англияда либерал партия ўзининг кўплаб тарафдорларини йўқотди. Унинг кўплаб хайрихоҳлари либерализм таъсири остида бўлган лейбористик ва консерватив партияларга ўтиб кетган эди. 1988 йилга келиб либерал ва социал-демократик партияларнинг қўшилиб кетиши натижасида либерал-демократик партия ташкил топди⁵⁶.

Ўрта синф хукмронлашиб борган сари либерализм ўз радикаллигини йўқотиб, консерватив белгиларни ўзлаштира бошлади. Либерализм индивид манфаатларини гуруҳ манфаатларидан устун қуйганлиги учун ҳам унинг туб хусусияти индивидуализм ҳисобланади. Феодализмнинг емирилиб, капитализмнинг ривожланиши натижасида индивидуал эркинлик таъминланди. Индивидуализмнинг интеллектуал асоси инсоннинг «табiiй» ҳуқуқлари назариясини илгари сурган маърифатпарварлик бўлиб, уни Ж. Локк «ҳаёт, эркинлик ва мулкчилик» деб талқин этган эди⁵⁷. Индивидуализмнинг ўта ифодаланган шаклларида бири «атомизм» бўлиб, унга биноан, жамият шахсий манфаатларни ўзида ифодаловчи мустақил индивидиумлар мажмуасидан иборатдир.

Эркинлик тушунчаси билан тенглик ғояси ўртасида узвий уйғунлик мавжуддир. Барча индивидларнинг универсаллик табиати, уларнинг тенг

⁵⁶ Громько А.А. Модернизация партийной системы Великобритании. – М., 2007. – С. 67.

⁵⁷ Локк Дж. Сочинения: В 3-х томах. /Пер. с англ. и лат. Т. 3. /Ред. и сост., авт. примеч. А. Л. Субботин. – Москва: Мысль, 1988. – С. 334.

умуминсоний қадриятларга, табиий тенгликка эгаллиги ғоялари либерализм ва унинг универсаллигига хос бегилардир. Демак, либерализмга индивидуализмдан ташқари универсаллик хусусияти ҳам хосдир. Либераллар жинсий, ирқий, диний, ижтимоий келиб чиқишдан қатъий назар ҳаммининг қонун олдида тенглиги тарафдорларидир. Либерализм учун Жанубий Африкадаги апартеид, Ҳиндистондаги кастачилик тизими ҳам ётдир. Либераллар тенгликни имкониятлар тенглиги сифатида тушунадилар. Имкониятлар тенглиги мериторизм ва меритократия тамойилларига асосланиб, унга биноан бойлик меҳнат ва қобилият меваси, жамиятни эса иқтидорли ва омад ёр бўлган кишилар бошқаради.

Либералларча ғояга биноан жамият тузилишининг асоси Ж. Ж. Руссо қарашларига мувофиқ ижтимоий шартномалар бўлиб, улар иш берувчилар ва ишчилар, ижтимоий гуруҳлар аъзолари томонидан онгли ва ихтиёрий равишда тузилиши лозим⁵⁸. Индивидлар ва ижтимоий гуруҳлар манфаатларининг турлича эканлигини тан олган либераллар бу манфаатларнинг мутаносиблашувига ҳам ишонадилар. Масалан, ишчилар иш ҳақини оширишни, меҳнат шароитини яхшилашни талаб қилса, иш берувчилар эса иш ҳақидан кўпроқ ушлаб қолиш истагида бўладилар. Аммо, шу билан бирга иш берувчи ва ишчилар бир-бирларига доимий эҳтиёж сезадилар: ишчиларга иш билан бандлик, иш берувчига эса ишчи меҳнати зарурдир. Манфаатларнинг бу мутаносиблигига ишонган либераллар ижтимоий фикрлар ва нуқтаи назарларнинг ранг-баранглигини кўллаб-қувватлайдилар. Либераллар плюрализмни табиий ҳодиса, деб қабул қиладилар, шунингдек, фикрлар эркинлигини ифодалашни ва шу асосда ҳақиқатга эришишни ёқлаб чиқадилар. Либераллар ҳар бир инсон бошқаларнинг қарашларини, у ҳатто ўзининг қарашларига тўғри келмаса ҳам инобатга олишни, ўзгача фикрларга чидамли бўлиш ёки толерантлик тарафдорларидир.

Иқтисоддаги либерализм А. Смит ва Д. Рикардо ғоялари асосида шаклланган классик сиёсий иқтисодда ўз ифодасини топди. Бош иқтисодий мотив қониқиш ва фойдали бўлиш максимизацияси, деб тан олинди. Либералистик қоидаларга мувофиқ, ўзини ўзи бошқарувчи бозор тўғрисидаги тасаввурларга зиддиятли индивидуал манфаатлар мутаносиблигининг муносиб келиши А. Смит томонидан давлат аралашувини камайтирувчи «кўзга кўринмас қўл», деб тавсифланади.

Ҳозирги замон либерализми ҳам аввалгидек индивидлар манфаатларини биринчи ўринга қўймоқда. XX аср охирларига келиб беқиёс саноатлашиш ва

⁵⁸ Руссо Ж. Ж. Трактаты. – Москва, 1969. – С. 161-171.

аҳоли маълумот даражасининг юксалиши натижасида ривожланаётган мамлакатларга ҳам либерализм ғоялари кириб кела бошлади. Аммо бир қанча «учинчи дунё» мамлакатларида либерализмнинг жиддий рақиби сифатида диний фундаментализм, шарқий Европа мамлакатларида эса шовинизм кучая бошлади. Баъзи мамлакатларда эса классик либерализм ўрнига неолиберализм пайдо бўлди.

XIX аср бошларига келиб сиёсий мафкуранинг янги бир кўриниши сифатида **консерватизм** ўртага чиқди. Саноатлашиш ва инқилобий ҳаракатлар таъсиридаги янгиланиш шароитида анъанавий ижтимоий тартибларни сақлаб қолишга интилиш консерватизмнинг асосий тамойили эди. Инглиз консерваторларига содир бўлаётган ўзгаришларни тан олишга доир прагматизм хос эди. Бундай прагматизм Британия Миллатлар Ҳамдўстлиги мамлакатларидаги консерватив партияларда ҳам намоён бўла бошлади. XIX аср давомида абсолютизм белгиларини сақлаб қолган монархик Европада консерваторлар ислохотларга қаттиқ қаршилик кўрсатдилар. Иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда, шунингдек, христиан-демократик партиялар пайдо бўлгандан кейингина Ғарбий Европа консерваторлари сиёсий демократияни тан олдилар. АҚШ Буюк Британияга қарши миллий-озоддик ҳаракатларини олиб борганлиги учун бу мамлакатда консерватив ғоялар нисбатан оз таъсирга эга эди. Фақатгина XX асрнинг 60-йилларига келиб консерватив ғоялар АҚШнинг ҳар иккала асосий партияси - демократик ва республикачилар партияларига ҳам кириб келди.

Ҳам Англия, ҳам АҚШдаги партиялар консерватизм ғояларига бўйсунган ҳолда, унинг тартибга, интизомга ва мустаҳкам ҳокимиятга интилиш хусусиятларини сақлаб келмоқда. Япония либерал-демократик партияси ҳам консерватив ғоялар таъсиридадир. Консерваторларнинг анъаналарга таяниши ва уларни ҳимоя қилишининг сабаби шундаки, анъаналар аждодлар тўплаган донишмандликни ўзида акс эттиради ҳамда барқарорлик ҳис-туйғусини бағишлайди. Либераллар инсон табиатининг моҳияти яхшиликда деб билсалар, консерваторлар эса инсонни номукамал мавжудот, деб ҳисоблайдилар. Консерваторлар жинойт қилиш худбин инсон табиатига хос ҳодиса эканлигини таъкидлаб, ижтимоий барқарорликнинг ягона кафолати қаттиқ ва ҳамма бўйсунувчи қонунчилик эканлигини эътироф этадилар.

Консерваторларнинг фикрича, инсонларнинг чегараланган интеллектуал имкониятлари либералистик мафкуранинг «инсон ҳуқуқлари», «тенглик», «ижтимоий адолат» каби тушунчаларини чуқур англашга, тушунишга имкон бермайди. Жамият аъзоларининг бу тушунчаларга амал қилган ҳолдаги фаолиятлари салбий натижаларга олиб келиши мумкин. Консерваторлар

эркинликни ҳар бир инсон томонидан жамият олдидаги ўз бурчининг ихтиёрий равишда бажарилишидир, деб талқин қиладилар. Консерватизм дин билан ҳам узвий боғлиқдир. У динни жамиятдаги ахлоқий меъёрларни қўллаб-қувватловчи куч сифатида қабул қилади. Бу меъёрлар ижтимоий тартибнинг асоси сифатида қонун томонидан ҳимоя қилиниши зарур. Шу сабабли баъзи консерваторлар матбуот ва телевидениега нисбатан цензура ўрнатилишини ёқлаб чиқадилар.

Консерваторлар миллатни ягона тил, тарих, маданият ва анъаналарга эга бўлган табиий жамоа сифатида, ватанпарварликни эса табиий ва соғлом инстинкт сифатида таърифлайдилар. Шунинг учун консерваторлар чет элликлар ва бошқа миллатларга ишончсизлик билан қарайдилар. Масалан, Англия консерваторлари Европа Иттифоқининг Европа Ҳамжамияти базасида ривожланишини унчалик хуш кўрмайдилар. Жамият ҳаёти ва давлат ҳокимиятларини консерватизм инсон табиатига хос бўлган патерналистик нуқтаи назардан тушунадилар. Улар давлатда иерархия, табиий тенгсизлик мавжуддир, чунки у турли-туман кишилардан таркиб топган ва улар турли ижтимоий функцияларни (лидерлар, бизнесменлар, ишчилар) бажарадилар, деб тушунади. Сиёсатчиларнинг вазифасини эса ахлоқий кадриятларни ўрнатиш эмас, балки индивидлар ва ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги низоларни бартараф этишдан иборатдир, деб талқин қиладилар.

Консерваторлар инвестициялар ва маблағ тўплашни рағбатлантиради. Шунингдек, улар мулкдор бошқалар мулки, қонунлар, ҳокимият ва ижтимоий тартибни ҳурмат қилиш лозим, деб ҳисоблайди. Консерватив партиялар «мулкдорлар демократияси»ни яратишни мақсад қилиб кўядилар. Маълумки, М. Тэтчер ҳукумати «халқ капитализми» ривожланиши манфаатларини кўзлаб хусусийлаштиришни амалга оширган эди. Консерваторлар мулк шахсга тегишлидир, унга тазйиқ этиш шахсга тазйиқ қилиш билан баробардир, деган кадриятга амал қиладилар.

Иқтисодиёт соҳасида консерваторлар прагматик ёндашувга амал қиладилар. Маълумки, 80-йилларда АҚШ, Канада, Германия, Япония, Буюк Британия давлатлари консерватив бошқарув даврини ўз бошларидан кечирган эди.

Анъанавий ва ўз табиатига кўра интегротив-консерватив онг гуруҳий ва индивидуал манфаатларга қараганда умумий муштарак манфаатларни ифода этиш устиворлигидан келиб чиқади. Унда ватанпарварлик онгига ва унинг негизи бўлган миллатнинг «тарихий онги»га асосий эътибор қаратилади. Шунингдек, консерватив онг ижтимоий тартибларнинг бир қисми сифатида кўриқлаш, ахлоқий кадриятларни авайлаш, оилавий урф-одатларни сақлаш каби функцияларни ўзида ифода этади.

Ҳозирги даврда ғарбдаги либерализм билан неоконсерватизмнинг ўзаро ҳамкорлик тажрибаси барча жамиятлар учун сабоқ бўлиши мумкин. Бу мафкуравий оқимлар ғарб жамиятида бир-бирини тўлдириб, улар ўртасидаги муносабатлар иқтисоднинг бозор муносабатларини ривожлантиришга муҳим ҳисса қўшиб келмоқда⁵⁹.

Социализм мафкуранинг кенг қирраларини акс эттириб, у ўзида коммунизм, африкача миллатчилик, ғарбча социал-демократия ва фашизмнинг баъзи белгиларини қамраб олган. Социализм XIX асрдаги кучли саноатлашиш шароитида ишчиларнинг оғир турмуш шароитига нисбатан реакцияси сифатида пайдо бўлиб, сиёсий оқимга айланди. «Социализм» атамаси биринчи марта 1827 йилда Буюк Британияда илк бора қўлланилган. XIX асрнинг 40-йилларига келиб, бу атама бошқа саноатлашган мамлакатларга ҳам тарқалди. Бу даврлардаги жамиятда ҳукмрон бўлган иқтисодий либерализм ишчиларни чорасиз ва умидсиз ҳолга келтириб қуйган эди. Шунинг учун Ш. Фурье, Р. Оуэн, К. Маркс ва Ф. Энгельс каби илк социалистлар капитализмнинг радикал ва инқилобий муқобилини қидира бошладилар.

XIX аср охирига келиб касаба уюшмалари, ишчилар сиёсий партиялари ва спорт клублари каби ташкилотларнинг ривожланиши ишчилар аҳволини бирмунча яхшилади, шунингдек уларнинг инқилобий руҳини ҳам пасайтирди. «**Социал-демократлар**», деб ном олган социалистик партиялар курашнинг очиқ сиёсий усулларини қўллай бошладилар ва тадрижий ислоҳотларни амалга ошириш учун интилдилар.

К. Маркснинг фикрича, гўёки капитализм инсонларни жамоатчилик ва ўз индивидуал имкониятларидан бегоналаштиради, уни шахсий фойда орқасидан қувишга мажбур этади.

Жамоачилик ғояси Осиё ва Африка мамлакатларидаги қабилавий муносабатларнинг анъанавий қадриятлари билан уйғунлашиб шаклланди. Худди шундай мафкурани тарғиб қилган, 1964-1985 йилларда Танзанияда президентлик қилган Ж. Ньерере уни «қабилавий социализм» деб атаган эди. Социализмнинг ғарбча намунаси Исроил киббуцларида - қишлоқ хўжалиги кооперативларида ўз аксини топган эди. Биринчи киббуц 1909 йилда ташкил этилган бўлиб, ҳозирги даврдаги қишлоқ хўжалик кооперативларида Исроил аҳолисининг 8 фоизи фаолият кўрсатади.

XIX аср бошида Буюк Британияда истеъмолчилар кооперативлари ривожлана бошлади. Шимолий Испанияда эса ишлаб чиқариш кооперативлари пайдо бўлди. Марксча оқим руҳидаги социалистлар жамиятнинг синфий

⁵⁹ Френкин А.А. Феномен неоконсерватизма // Вопросы философии, №5, 1991. – С. 73-74.

бўлинишини унинг халқлар ва давлатларга бўлинишидан кўра муҳимроқ, деб ҳисоблар эдилар.

Социализмга ўтишнинг эволюцион концепцияси 1884 йилда Буюк Британияда ташкил этилган «Фабиан жамияти» томонидан ишлаб чиқилган эди. Фабианлар социализмга либерал капитализмдан ўтиш зарур, деб ҳисоблаганлар. «Фабиан жамияти» йулбошчилари Британия лейбористлар партиясини барпо этишда фаол иштирок этдилар. Фабианча ғоялар таъсири остида 1875 йилда Германия социал-демократик партияси дунёга келди⁶⁰.

XX асрнинг иккинчи ярмида Буюк Британия, Франция, Швеция, Австралия каби кўплаб ғарб мамлакатларида **социал-демократлар** узоқ давр давомида ҳокимият тепасида бўлдилар. Аммо улар учун овоз берувчилар сайловчиларнинг 50%идан ошмас эди.

Коммунистик партиялар ва коммунистик режим марксизм-ленинизм мафқурасига асосланган эди. Бу мафкура ҳам ўз вақтида кескин тус олиб, 1953 йилдан бошлаб емирила бошланди. Кўплаб коммунистик партияларнинг «коммунистик» деган тушунча ва номдан воз кечиш даври бошланди.

Собиқ коммунистик режим мамлакатларидаги демократиялаштириш жараёни мафкуравий яқка ҳокимликдан воз кечиш, сиёсий плюрализм ва кўп партиявийликни ёқлаб чиқиш тамойилларини кучайтирди. Ҳозир бу мамлакатлар социализмнинг ҳеч қандай бир моделига қайтишни ўзига эп кўрмайдилар.

Фуқароларнинг индивидуал-ахлоқий, кадрий-маданий далил ва асосларга нисбатан хассослиги **христиан-демократик мафқуранинг** оммалашиб кетишига катта таъсир кўрсатди. Мафқуранинг бўшакли сиёсий ва ижтимоий ривожланишни ўз хатти-ҳаракатларида диний ахлоқ меъёрларига амал қилувчи эркин ва тенг ҳуқуқли фуқаролар фаолияти билан узвий боғлиқ ҳолда тушунтиришга ҳаракат қилади. Христиан-демократик мафқуранинг ғоявий асосини «муҳаббат олами» ва «ҳукумат» олами»нинг уйғунлашуви, инсон ҳаёти ва кадриятларининг бетақрорлиги, жамиятнинг барча фуқаролари эркинлигининг кафолати ҳисобланган давлатнинг шаклланиши заруриятини тан олиш кабилар ташкил этади. **Христиан-демократик мафқуранинг** етакчи тамойили ҳар бир кишининг фаровонлиги жамият ва давлатнинг гуллаб-яшнаши билан боғлиқ эканлигини тан олишдан иборатдир. Айни пайтда жамиятдаги мавжуд сиёсий тартибни диний тартибга айлантириш зарурияти инкор этилади. Давлат бошқаруви жамиятда маънавий эркинликни қарор топтиришнинг кучли воситаси ва турли хил ўзбошимчаликларга чек қўйишнинг муҳим омили

⁶⁰ Haywood E. Political ideologies: An introduction. – London: Mac Millan, 1992. – P. 53-94.

эканлиги тан олинади, шунингдек, ҳокимиятга кўр-кўрона буйсуниш ҳам инкор этилади.

Христиан эътиқоди давлатга ўзининг ахлоқий мезонларини таклиф қилади. Бу мафкуранинг тарафдори, унга эътиқод қилувчи фуқаро давлат ва ҳукумат институтларидаги фаолиятини ўзининг ахлоқий ва ижтимоий вазифаларига уйғунлаштиришга ҳаракат қилиши лозим. Фуқаролар фаоллигига жавобан давлат уларнинг демократик ҳуқуқларини амалга оширишни таъминлаши зарур. Шунингдек, давлат ўзини таъминлашга кучи етмайдиган фуқароларга ёрдам кўрсатиши кўзда тутилади. Фақат шу тарздагина давлат ва фуқаролар ўртасида мувозанатлашган муносабатлар мажмуаси таркиб топиши мумкин⁶¹.

Миллатчилик бир-бирига боғлиқ бўлган ғоялар мажмуаси йиғиндиси бўлмасада, унинг белгилари барча асосий мафкураларда учрайди. Баъзан у энг фаол мафкура сифатида сиёсий майдонга чиқади. Дастлаб «миллат» атамаси XIII асрда пайдо бўлган, «миллатчилик» атамаси эса Буюк Франция инқилоби давридан бошлаб қўлланилмоқда. Миллатчилик сиёсий мафкура сифатида XIX аср ўрталаридан бошлаб шаклланди. У 1848 йилдаги Ғарбий Европа инқилоблари даврида сиёсий мафкура сифатида расмийлашди ҳамда Ғарбий Европа ва Лотин Америкаси мамлакатларида XIX аср давомидаги миллий давлатларни барпо этиш даврида ўта фаоллашди.

Миллатнинг умумий асоси – тил, дин, тарих ва ирқ бўлиши мумкин. Аммо баъзи бир тиллар турли миллатлар учун тегишли бўлиши ҳам кузатилади. АҚШдаги турли ирққа доир этник гуруҳлар ўз маданияти ва анъаналарини сақлаб қолган ҳолда ўзлари яшаётган мамлакатга нисбатан ватанпарвардирлар.

Н.А. Бердяев миллатчиликни агрессив, вайрон қилувчи, зоологик, ижодий, яъни миллатни ижтимоий тараққиёт сари сафарбар қилишга қодир яратувчи турларга бўлган эди.

Миллатчилик миллий манфаатлар, қадриятлар каби шиорлар билан ниқобланиб, миллий тимсоллар ёрдамида халқнинг миллий ўзини ўзи англаш руҳияти ва хис-туйғуларидан фойдаланишга интилади⁶². Миллатнинг муҳим белгиларидан бири, бу - миллий ўзини ўзи англашдир. XX асрда кўплаб мамлакатларда этномиллатчилик ёки маданий миллатчилик (умумий маданият ва анъаналарга асосланган) муҳим ўрин эгаллади. Маданий миллатчилик руҳият жиҳатидан ватанпарварлик сифатида намоён бўлади. Сиёсий миллатчилик, бу - миллатнинг ватанпарварликка асосланган ўз тақдирини ўзи белгилашга, сиёсий

⁶¹ Основы политической науки: Учебное пособие для вузов. Под. ред. В. П. Пугачева. Часть II. – Москва: МГУ, 1996. – С. 45-46.

⁶² Политология: Энциклопедический словарь (Общ. ред. и сост.: Ю. И. Аверьянов. – Москва: Изд-во Московского коммерч. университета, 1993. – С. 195-196.

жиҳатдан ўзини ўзи бошқаришга интилишидир. Бундай ҳолатда «давлат-миллат» тамойилига амал қилинади, синфий, ирқий, диний каби бирликлардан кўра миллатга мансублик энг асосий боғланиш ҳисобланади.

Миллатчилик даставвал миллий жиҳатдан ўз тақдирини ўзи белгилаш учун курашнинг либерал шакли сифатида таркиб топди. XX асрдаги мустамлакачиликка қарши курашлар ҳам либерал миллатчилик байроғи остида рўй берган. Бу курашларнинг йўлбошчилари Сунь Ят-сен ва Ж. Нерулар эди. Либерал миллатчилар миллатлар ҳам индивидлар каби тенг ҳақ-ҳуқуқга эгадирлар, дунё давлат-миллатдан ташкил топиши керак, деган фикрга ишонадилар. Миллатчиликнинг бўшақли халқаро ташкилотларга аъзоликни ёқлаб чиқади. Консерватив миллатчилик миллий анъаналарга, миллий бирлик ва миллий ғурурга катта аҳамият беради. Консерватив миллатчиликнинг Буюк Британиядаги тимсоли монархия ҳисобланади. Консерватив миллатчилик миллий фанатизм ва чидамсизликка ҳам мойилдир.

XX асрнинг 60-йилларида атроф-муҳитнинг кучли ифлослашуви, аҳоли ва ишлаб чиқаришнинг кескин ўсиши, табиий ресурслардан фойдаланишнинг жадаллашуви натижасида **экологизм янги сиёсий мафкура** сифатида дунёга келди. Экологизмнинг асосий моҳияти шундан иборатки, унга биноан, табиат - мустақил қадрият, инсоният табиатнинг хўжайини эмас, балки биологик тизимнинг бир қисми бўлиб, у ижтимоий ҳаётни қўллаб-қувватлайди. Шунинг учун инсон табиат қонунларини бузмаслиги лозим. Инсоният ўзининг «қарзи» сифатида бузилган экологизмни тиклаши зарур. Кўплаб замонавий экологизм тарафдорлари технологик ривожланиш инсон ва табиат манфаатларига мутаносиб равишда рўй бериши лозимлиги, ҳар қандай технологик янгиликлар ҳам инсоний, ҳам табиий баҳолашлар заруриятига эга эканлиги, янги технологиялар табиат тизими доирасидан четга чиқмаслиги даркорлиги, устиворлик биологик келишувга мойил бўлган технологияларга берилиши лозимлиги, ижтимоий ҳаётни барқарор ривожланиш асосида таъминлаш зарурлиги каби мафкуравий қарашларини илгари сурадилар⁶³.

Экологизм тарафдорларининг сиёсий ҳаракатлари натижасида уларнинг партиялари ҳам тезилди. Ўтган асрнинг 80-йилларида парламент сайловларида улар катта муваффақият қозондилар.

Демократия том маънодаги мафкура эмас, балки маълум сиёсий тизимни тасвирлаб берувчи ҳодиса ҳисобланади. Демократия турли мафкуралар томонидан қабул қилинади. «Демократия», яъни «халқ ҳокимияти» атамаси муҳим масалаларни ечишда барча аҳолининг бевосита овоз бериши билан ҳал

⁶³ Яницкий О. Н. Экологическое движение // Социологические исследования. № 6, 1989. – С. 28-29.

қилинган қадимги Афинанинг ўзини ўзи бошқарув тизими номидан келиб чиқди. Ҳозирги даврда либерализм, консерватизм, социализм, миллатчилик, фашизм, анархизм каби ҳар бир мафкуравий оқимлар ўз демократик концепцияларини «ҳақиқий» демократизм деб эълон қилмоқдалар.

Демократия мақсад сифатида индивид мустақиллиги ва унинг умумий манфаатлари устунлигини таъминлайди. У восита сифатида эса низоларни бартараф этиш, зўравонликка чек қўйиш, турли ижтимоий гуруҳларга сиёсий таъсир қилиш йўли билан уларнинг муроасага келишини, консенсусини таъминлайди.

Юқорида билдирилган фикрларга **хулоса** ясаб айтиш мумкинки, ҳозирги даврда мавжуд сиёсий партияларнинг сиёсий мафкуралари кейинги икки асрдан ортиқроқ давом этган давр ичида иқтисодий ва сиёсий жараёнлар шароитида такомиллашди.

Айни пайтда сиёсий мафкура ижтимоий гуруҳлар учун ўз-ўзини аниқлаб олиш, ўз мақсадларини конкретлаштириш воситаси бўлиб хизмат қилмоқда. Лекин, таъкидлаш жоизки, бугунги кунда сиёсий партиялар фаолиятида либерализмнинг ғарбча намунаси бошқа мафкуралар устидан бирмунча тантана қилмоқда. Дунёда либерал сиёсий оқим, демократия тарафдорлари сони ортиб бормоқда. Бу, албатта, келгусида кўпдан-кўп тадқиқотлар мавзусига айланиши шубҳасиздир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ: (REFERENCES)

1. Мирзиёев Ш.М. Парламентимиз ҳақиқий демократия мактабига айланиши, ислохотларнинг ташаббускори ва асосий ижрочиси бўлиши керак. Олий Мажлис палаталари, сиёсий партиялар ҳамда Ўзбекистон Экологик ҳаракати вакиллари билан учрашувдаги маъруза. 2017 йил 12 июль // Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. - Б.539-586.
2. Мангейм К. Идеология и утопия. в кн.: Утопия и утопическое мышление: антология зарубежн. лит-ры. - М.: Прогресс, 1991. – С.113-169.
3. Қирғизбоев М. Сиёсатшунослик. Ўқув қўлланма. –Т.: Яги аср авлоди, 2013. - 524 б.